کوردناسی

نووسینی: قەناتی کلاشوفیج کوردویێف

کورد ناسی ی وەك بابەتێکی زانستی یانەی سەربەخۆ دوای جەنگی نیشتمانی ی گەورە ١٩٤١ – ١٩٤٥ ، لە ئامۆزگای ڕۆژهەلاتناسی ی دا گەشەی سەند . گەرچی دەستپێشخەری بنج وبناوان داکوتینی ئەم گەشە سەندنە دەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەم .

بەم جۆرە لەم بارەیەوە کارکردن دەستی پی کردو لە خزمەتگوزاری یەکانی ب . ئا . دۆرن دا گرینگی ئەم کارە دیاری دەدات . . دۆرن یارمەتی یەکی بێ وێنەی پ . ی . لێرخی دا[1] ، کە دامەزرێنەری کورد ناسی ی ڕووسی یە ، لە ڕێکخستن و چاپکردنی لێکۆڵینەوەکانی دا دەربارەی مێژوو و ئەتنۆگرافیاو لێکۆڵینەوەی زمانناسی ی کوردی و ، هەروەها لە بەدەست خستنی جیاوی کولتووری دا ، لەدەستنووسی مێژوویی و ئەدەبی و تێکستی فۆلکلۆری ی کوردی بۆ مۆزەخانەی ئاسیایی[2] .

لە ناو ئەو دەستنووسە کوردی و فارسی یانەدا کە ئەکادیمیای زانستی لای خۆی گلی دابوونەوە ، دەستنووسێکی ناسراوی تێدابوو کە «شەرەفنامە» کەی مێژووناسی کورد شەرەفخانی بتلیسی بوو . . ئەوەی لەم بارەیەوە شایانی

وەرگێڕانی بۆ عەرەبی . د . مارف خەزنەدار

ڕەئووف حەسەن کردوویەتی بەکوردی

ئاگاداربوونە ئەوەیە کە یەکەمین وەسفێکی فراوانی ئەم دەستنووسە م . ڤۆلکۆڤ[٣] کردوێتی کە ئەمینداری مۆزەخانەی ئاسیایی‌یە . . (خ . د . فرین)یش لە وتارەکانی‌دا بایەخی (شەرەفنامە) و پێویستی‌ی وەرگێڕان‌و بڵاوکردنەوەی ڕوون کردۆتەوە ، ئەمەش لەو وتارانەی‌دا کە لەبارەی وەسفی دەستنووسە ڕۆژهەڵاتی‌یەکانی کتێبخانەی ئەردەبیل[٤] نووسیوێتی‌و . .

پشتگیری ب . ئا . دۆرنیشی‌کرد لە ڕاپۆرتەکەی پ . لێرخ‌دا بۆ گەشتە زانستی‌یەکەی[٥] و ، هەروەها لە پێڕست‌کردنی دەستنووسە ڕۆژهەڵاتی‌یەکان‌و لە کاروباری (دۆرن)یش‌دا لە مۆزەخانەی ئاسیایی[٦] .

لە ساڵی ١٨٦٠ – ١٨٦٢ دا ڤ . ڤ . ڤیلیامینۆڤ . زێرنۆڤ تێکستە فارسی‌یەکەی (شەرەفنامە[٧]) ی بڵاوکردەوە ، لە ساڵی ١٨٦٨ – ١٨٧٥ دا تەرجومەکەشی بڵاوکرایەوە کە ف . ب شارموا وەری‌گێڕابوو لەگەڵ ڕوونکردنەوەی جوگرافیایی‌و مێژوویی‌و ئەتنۆگرافیاییانەی پوختدا . هەروەها دەرچوونی کارەکەی قونسوڵ

(شابەندەر)ی ڕووسیایی لە ئەرزڕۆم ئا . ژابا دەربارەی ئەکادیمیای زانستی ی[٩] هەربۆ ئەم سەردەمە دەگەڕێتەوە .

دەوری ك . گ زالیمان لە گەشەسەندنی کوردناسی ی[١٠] دا هێند گەورەو گرینگ‌بوو کە لەپلەی هەست‌پی‌کردن‌دابوو . . بە هاوکاری ئەم کاری کۆمەڵێ لە پسپۆرە کوردناسە بیانی‌یەکان بلاوکرایەوە . . وەك ف . یووستی ، ی . پریمو ، ئا . سوتین[١١] .

لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەمەوەو ئا بەم جۆرە ، لە ئەکادیمیای زانستی‌ی‌دا دەست‌کرا بە لێکۆڵینەوەی ژیانی گەلی کورد بەشێوەیێکی ڕێك‌وپێك‌و تاڕادەیێکیش بەپی‌ی بەرنامە ، بەم جۆرە بنەمایێکی زانستی‌و ماددیانە بو گەشەسەندنی کوردناسی‌ی لە ڕووسیادا سەری‌هەڵدا .

لە کۆتایی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا تێبینی ئەوەدەکرێ هەندێ خاووخلیچکی‌و نەختێ ساردی لە بواری ئەو باسانەدا هەیە کە تایبەتن بە کوردناسی‌یەوە لە ئەکادیمیای زانستی‌ی‌دا . . زوربەی هەرە زۆری ئەو کارە ڕووسیانەی دەربارەی کوردو مێژووی کوردن ، لەو سەردەمەدا بەشێوەی بلاوکراوەی نا ئەکادیمیانە چاپ دەکران[١٢] . . لەناو ئەو کارە بلاوکراوانەی ئەو ماوەیەدا کە شایانی ئیشارەت پی‌دانی‌و خۆ لی گێل‌کردنی مەحال بێ . . وتارێکی ن . ی مارە : «دیسانەوە دەربارەی وشەی چەلەبی»[١٣] .

لە سەرەتای سەدەی بیستەم‌داو لە نێوەندی ئەو پسپۆرە ڕووسانەدا کە خەریکی کاری ڕۆژهەڵاتناسین وتوێژێکی توندو تیژ لە بارەی مەسەلەی بنج‌وبناوان‌و مێژووی ئایدیۆمە تەم‌و مژاوی‌یەکەی (چەلەبی) لە زمانی کوردی‌و تورکی‌و عەرەبی‌دا ڕووی دا . کەمانای خانەدان‌و دەسندە ، ڕەسەن ، مۆزیکا ، شایەر ، سوعبەتچی ، کۆمیدی ، چەتەو ئا لەم بابەتانەیە . . ئیتر کۆمەڵێ وتار دەربارەی ئەم زاراوەیە نووسرا . لە نیوانیان‌دا وتارێکی خاتو ن . ی . مارە کە لەمەوبەر پەنجەی بۆ ڕاکێشرا ، بەناونیشانی «لەبارەی مەسەلەی گرینگی کولتووری گەلی کوردەوە لە مێژووی ئاسیای نزیك‌دا» بوو . . لەم وتارەدا (مار) کۆمەڵێ ڕاستی‌ی بەهادار دەخاتە ڕوو کە دەوری کورد لە مێژووی کولتووری گەلانی ئاسیایی‌دا ڕوون دەکاتەوە . . دانەر ئەوە دەسەلمێنێ کە کورد لە سەدەکانی دەیەم تا سیازدەم‌دا دەورێکی گرنگیان دیوە لە چەسپاندنی دەرەبەگایەتی‌دا لە ئاسیای گچکەداو لە خولقاندنی جیهاوی کولتووی بەنرخ‌دا بۆ گەلانی پشت قەفقاس . . بەلام دەبێ پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشرێت کە ن . ی . مار بەجۆرێکی‌وا نەیڕوانیوەتە مێژووی کورد کەوەك مێژووی کورد خۆی بێ . . بەڵکو وەك مێژووی یافثی‌یەکان (جۆرجی‌و خالیدی‌و ئەرمەنی) تی‌ی ڕوانیوە . . ڕەفزی ئێرانێتی نەژادی کوردو زمانەکەی کردەوەو وای داناوە کە نەژادو ڕەچەلەکی کورد لە یافپی‌یەکانەوەیە . . هەروەها زمانەکەشیان زمانی یافپی‌یە . . لەم بارەیەوە وای نووسیوەو دەڵێ : «ئەسڵی Kord,resp,Kard خۆی بەڵگەو لێکچواندنیکی گەورە دەدۆزێتەوە لە بنیچینەی ناونانە ڕەگەزی‌یەکان‌دا (ڕەچەڵەك) لەلای جۆرجی‌یەکان خۆیان هەروەکو لە sqard ی جۆرجی‌و qord ی مینگریلی‌دا (ناوی جۆرە ئەلفوبێیێکی نوی‌یە لە زمانی جۆرجی‌دا) هەیە

بەم جۆرە دەبینین تا دێ بوونی ڕاستەقینەی دەرکەوتنی کاردۆخی‌یەکانی یێکەمین (کورد) و کارتی‌یەکان (جۆرجی‌یەکان) دەسەلمێ . . ئەوانەی کە بەهەزار ساڵی تەمەنی مێژوو لە یێکتر جوی‌بوونەوە . . ئاشکراشە کە گۆڕرانی بنەرەتی‌و گەوهەری بەسەر زمانی کوردی‌دا هاتووە . . بە ئێجگارەکیش یافثی گۆڕرا بە ئاری»[١٤]

پاشان مار ئەوە دەردەخات کە «هەموو مانایێکی ئایینی‌و کۆمەلایەتی‌و شەی (چەلەبی) لە زمانی کوردی خۆی‌دا بەکارهاتووە ، بە تایبەتی لە نێوەندە میللیەکانی کورددا پێش سەرەتای سەدەی چواردەم بەماوەیێکی درێژو لە مەیدانێکی فراوان‌دا پێش‌ئەوەی ئەو نێشتە جی دێرینە ڕەسەنەی ئەم گەلە لەبارەی زمانەوە بگۆڕرێ بە ئێرانی»[١٥] .

ئەم بۆچوونانەی کە مار خستنیەڕوو ، دوایی یاریدەی ئەوەی‌دا کە بنکەیێك پێك‌بێنێ بۆ هێنانەکایەی تیۆری چەوت‌و هەڵە دەربارەی نـەژادو گەشەسەندنی گەلی کوردو زمانەکەی (کارەکانی ئۆ . ل . ڤیلچێفسکی‌و ب . ف مێللەر دەرکەوتن) .

نی . ئا . ئۆربیلی ئەکادیمی دەورێکی ئاشکرای لە کوردناسی‌ی‌و زمان‌و کولتووری کوردی‌دا بینی . . ئەم بە باپیرە گەورەی کوردناسی‌ی سۆڤێتی‌و دامەزرێنەری خوێندنگای لێنینگراد دادەنرێ بۆ کوردناسی‌ی .

لە ساڵی ١٩١١ – ١٩١٣ دا نێرراوێکی زانستیانەی لە ئەکادیمیای زانستی بۆ موکس «ئەرمەنستانی تورکیا» بەدەست‌هێنا . . بۆ لێکۆڵینەوەی دیالێکتی ناوچەیی موکسی ئەرمەنستان . . لاوی پسپۆڕ لە لێکۆڵینەوەی ئەرمەنی‌و قەفقاسی‌یەکانی ئەوکاتەدا ، نی ، ئا . ئۆربیلی . . بەڕاوێژی ن . ی . مار

ـمـتی دایە لێکۆڵینەوەی زمانی کوردی بۆ ـو کوردانەی لەو ناوچەیەدا لەگەڵ ـرمەنی‌یەکان‌دا دەژیان . تێکستە ـردی‌یەکانی نووسی‌یەوەو فەرهەنگێکی ـردی – ڕووسی بە (١٥) فۆرمەدانا ـگەڵ پاشکۆیێکی صەرف‌و نەحودا . . ـڵام ئەم کارانە لە کاتی خۆی‌دا ـاونەکرانەوە .

ـە ساڵی ١٩١٤ دا کۆمەڵەی ـێشکەوتنخوازی کورد (جی‌خاندن) کە لە حوی (سەرووی ئێران) دا بوو . . نوێنەری ـەخسی‌و کۆمەڵایەتی‌و رامیاری گەورەی عەبدولرەزاق) ناردە پیترسبۆرگ ، بۆ ـموندان لە پێناوی دانانی ئەلفوبێ‌ی ـوردی‌دا . . بەڵام جەنگ تەگەرەی ـستە کارەکەوە .

دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر . . سەرەڕای ـمو کارە ئیداری‌و کۆمەڵایەتی‌یە گەورانەی ـی . ئا . ئۆربیلی ڕای‌دەپەڕاندن ، ـەکارنەوەستاو خەریکی گەڕان بوو ـەدوای ئەدەبی میللی‌و کولتووری گەلی ـورددا .

لە ساڵی ١٩٢٧دا چووە ناوچە کوردی‌یەکانی ئەرمەنستانی سۆڤێتی‌و تێکستە کوردی‌یەکانی نووسی‌یەوە . . سەرەنجام تێکستی میللی هەردوو چیرۆکە شیعری‌یە کوردی‌یە بەناوبانگەکەی (مەم‌و زین) و (لەیل‌و مەجنوون) ی دەستکەوت . . لە ساڵی ١٩٢٦ دا نی . ئا . ئۆربیلی چەند تیکستێکی کوردی‌ی (لەگەڵ فەرهەنگێك‌دا) ی بلاوکردەوە کەهی لێکۆڵەرەوەی زانستی کتێبخانەی زانستگای هۆگۆماکاش‌بوو و دیالێکتی کرمانجی لەناوچەی ماردینی کوردستانی تورکیا دەخاتەڕوو .

لە ساڵی ١٩٥٧ داو بەسەرپەرشتی نی . ئا . ئۆربیلی فەرهەنگی کوردی – ڕووسی چاپکرا کە چ . خ . باکایێف دای‌نا بوو . . ئۆربیلی لە پێشەکی فەرهەنگەکەدا بایەخی زانستیانەو پراکتیکیانەی فەرهەنگە بلاوکراوەکەی ڕوونکردبۆوە بەنیسبەت کوردی ئەرمەنستانەوە لە ڕووی فێرکردن‌و ڕووناکبیرکردنەوەی میللیانەیانەوە .

هەروەها ئۆربیلی بایەخێکی زۆری دا بە (مەم‌و زین) کە لەداهێنانی شاعیری هەڵکەوتووی سەدەی حەڤدەمی کورد (ئەحمەدی خانی)یە . . ئەم چیرۆکە شیعریە ئاوازەیەی دیراسەکردو بایەخی هونەری‌ی ڕوونکردەوە و وەسفی پاڵەوانە سەرەکی‌یەکانی کرد ، ناوی شاعیریشی لەتەك ناوی شاعیرە مەزنەکانی ڕۆژهەلات ناوەڕاستدا دانا وەك : ڕۆستاڤیلی ، فیردەوسی‌و نیزامی .

نی . ئا . ئۆربیلی لە موحازەرەکانی‌دا دەربارەی کولتوورو مێژووی گەلانی ئاسیای نزیك دەوری کوردی بەسەر گەلانی ئەو ناوچەیەوە خستەڕوو . . بەتایبەتی بەڵگەو گرینگی سەردەمی ئەیوبی‌و شەدادی‌یەکانی دەسەلماند لە مێژووی گەلانی پشت قەفقاس‌دا .

دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر ف . ب ڕۆستۆپچین نوێنەری کورد ناسی‌ی لە ئامۆزگای ڕۆژهەڵاتناسی‌ی ، یێکەمین ڕێکخەری «بیبلیۆگرافیای کێشەی کوردی» بوو[١٨] . . دەستی دایە وەرگێڕانی مێژووی کوردی شەرەف‌خانی بتلیسی بۆ زمانی ڕووسی . . وەرگێڕانی ئەم سەرچاوە گرینگەی مێژووی گەلی کورد لە ئەنجامی بڕیارێك‌دابوو لە کۆنگرەی کوردناسی‌ی‌دا لەسەری پێك‌هاتن کە لە ساڵی ١٩٣٤دا لە شاری یەریڤان بەسترا .

سەبارەت بە سوود وەرگرتن لە کەرەستە کوردی‌یەکان ل . ئا . خیتاگورۆف ئەو سەرچاوانەی بەکارهێنا کە پەیوەندی بەزمانی کوردی‌یەوە هەیە لە دیراسەکەی‌دا دەربارەی نێرینەو مێینە لە زمانە ئێرانی‌یەکان‌دا[١٩] .

دەکرێ کە ماوەی ساڵانی سی بە قۆناغی وەرچەرخان دابنرێت لە گەشەسەندنی کوردناسی‌ی سۆڤێتی‌دا . . کاتێ کە لە وڵاتەکەمان‌داو بۆ یێکەمین جار لە ناو کورد خۆی‌دا پسپۆڕو لێهاتووان‌بۆ کوردناسی‌ی ئامادەکران . فەزڵ‌و چاکەی ئەمەش بەشێوەیێکی تایبەتی بۆ نی . ئا . ئۆربیلی‌و ئا . ئا فریمان دەگەڕێتەوە .

لە ساڵی ١٩٣١ داو بەهۆی دەستپێشخەری‌یەکی ئا . ئا . فریمانەوە ، دەورەیێکی زمانی کوردی لە ئامۆزگای مێژووو دیراسەی ئەدەبیو زماناسی لە لێنینگراد کرایەوە . . بەزۆریش ئەو لاوە کوردانەی تێدابوو کە کۆلێژی ڕەنجدەرانی سەر بە ئامۆزگای ڕۆژهەلاتی‌یان لە لێنینگراد تەواو کردبووە .

هەر لە ناوەڕاستی سی‌یەکانەوە خوێندنی زمانی کوردی بوو بەزۆرو هەروەها بووە پێداویستە سەرەکی‌یەکان بۆ وەرگرتنی خوێندکاران لە بەشی زماناسی ئێرانی . . بەشی ئێراناسی ئ. ئۆربیلیان دامەزراند تا دەرسی زمانی کوردی‌و ئەتنۆگرافیای گەلی کوردی تێدابڵێتەوە . . بە پێشنیاری ئا . ئا . فریمانیش کۆرسێکی زانستیانە بۆ خوێندکاران لەناو بەشەکەدا بۆ زمانی‌کوردی ڕێکخرا . . هەروەها ئەم بەشە لە ساڵانی ١٩٣٤ – ١٩٥٠ دا ، دەورەی مەیدانی‌و نێرراوی زانستیانەی بۆ ناوچە کوردی‌یەکانی ئەرمەنستان‌و تورکمانستانی سۆڤێتی ڕێکخست ، بە مەبەستی کۆکردنەوەی کەرەستە لە ئەدەبی میللی‌و زمانی کوردی باودا لە ناو کوردی سۆڤێتی‌دا

لەساڵی ۱۹۷۲دا ق . ل . کوردۆیێف و

تسوکەرمان که هەردوکیان . خوێندکاری سێیەمین ساڵی دەورەی کوردی بوون ، بەسەرپەرستی فریمان و ئۆربیلی دوو بابەتیان لە زمانی کوردی‌دا ئامادەکرد ، کە لەدوایی‌دا بەبەشداری‌کردنی ع . ش . شامیلۆف بلاوکرانەوە[20] ، بۆ یێکەمین جاربوو کە بەشێوەیێکی زانستیانە لەم دوو باسەدا دەوری نێرینەو مێینە لە زمانی کوردی‌دا بخرێتە رووو بشسەلمێنرێت . . کە لەکۆمەڵەی ناوی نیشانە ئیزافەکراودا!! دەردەکەوێ (موزاف و موزاف ئیلەیهی) هەروەها لە صیغەی ناو تەصریف کردن‌دا . . بۆ یێکەمین جاریش لە وتاری یێکەمی ئەو دوو وتارەدا کە ئیشارەتمان پێ‌دان ، دوو ئامرازی تر لە ئامرازەکانی . ئیشارەت خراونەتە روو .

e – (بۆ ناوی‌مێینەی ناسراو)و ، أ – (بۆ ناوی نێرینەی ناسراو) . . ئەمانە ئەو دوو ئامرازی ئیشارەتە (a,e) نین ، کە جاردینی لەوەو بەر پەنجەی بۆ راکێشابوون . . بەلام وتاری دووەم لە شیکردنەوەی ناوی نێرینەو. مێینە دەدوێ لە حالەتەکانی ئیعراب کردن‌دا ، لەگەڵ ئامرازە نادیارەکانو بەبێ ئەو ئامرازانە ش . . بێ گومان چوونە ناو باسی ناوی نێرینەو مێینە لە زمانی کوردی‌دا بووە هۆی خستنە رووی صیغەی ناوی نێرینەو مێینە لە پاشان‌دا . . ئەمەش لە ئەدەبیاتی ئیرانناسی‌دا نرخ و بایەخێکی بەرزی درایە[21] .

یێکەمین هەوڵدان بۆ بەش‌بەشکردنی ناوی وەسف‌کراو لە دیالێکتی کرمانجی ژووروودا لە ساڵی ۱۹٤۹دا بوو لە کتێبی رێزمانی کوردی قوتابخانەدا[22] .

ئەم بەش‌بەشکردنە لەو بابەتانەدا دەرکەوتن کە پسپۆرانی کوردناسی‌ی لە پاشان‌دا نووسیان[23] . . ئەم کارانەش یاریدەی چەسپاندنی مەسەلەی تەصریفی ناوو فرمانیانی دا لە زمانی کوردی‌دا . . گەشەسەندنی زەمەنی بەردەوام هەروەکو بەشێکی رێزمان بە خاوی‌مایەوە . . لەمەوە دەتوانین بگەینە ئەو ئەنجامەی کە ئەو لێکۆڵەرەوە ئەوروپاییانەی خەریکی زمانی کوردی بوون ، تا رادەیێکی زۆر لە دەستووری زمانی فارسی‌یەوە ، یا هی زمانی خۆیانەوە بۆ حالەتی ئیعرابی زمانی کوردی چووبوون . . بەم جۆرە ف . یووستی و ئەنجا س . یەگیزارۆف هەردووکیان حالەتی ئیعرابیان لە (i,e) ی دیالێکتی کرمانجی ژووروی زمانی کوردی‌دا ، وەك چەند بەشێکی یێك شێوەیان دەبینی کە لە Casus obliqus ی زمانی فارسی‌دا کۆدەبێتەوە . . (و . مان) یش هەر رای وابوو ، بریاریشی‌دا کە لە زمانی کوردی‌دا یێك‌شێوەی حالەتی (جەر) و (نەصب) هەیە کە بەتەك ئامرازەکانیانەوەن . . ئەم شێوەیەش لەهی حالەتی (رەفع) جودایە کە بە e یا ؟ پاشبەندەو . . بەشپرزەییەوە نووسیویێتی :

«بەداخەوە . . ناتوانرێ بریاری ئەوە بدرێ کە بۆچی لە دیالێکتی موکریانی‌دا ؟ و هەندێ جاریش e بەم حالەتە ئیعرابەوە دەلکێ . . سەرەرای ئەمەش لە چ حالەتێك‌دا ئەم تیپە ڤاوڵە یا ئەوی تریان دەردەکەوێ»[24] .

پسپۆرەکانی کوردناسی‌ی سۆڤێتی وەلامی ئەم پرسیاریان پێشدەست خست ، لەو کارانەی کە لەمەوبەر باس‌کران ، دەربارەی ئیزافەو باسی نێرینەو مێینە لە زمانی کوردی‌دا ، ئەو پسپۆرانە توانیان بەی بە هەقیقەتی کۆتایی وشە (نا ئاشکراکان) بەرن کە ئاونین لە حالەتی ئیعراب‌دا ولە راستی‌دا شێوە تێکچووەکانی e-i ی لای و . مان ئامرازی ناوی نێرینەو مێینەن . . بەم جۆرە دوو تەصریفی ناو لە زمانی کوردی‌دا چەسپا : شێوەی تەصریفی ناوی مێینەو شێوەی تەصریفی ناوی نێرینە . . ئەمەش لە وتارێك‌دا «لەبارەی مەسەلەی جنسەوە لە زمانی کوردی‌دا» ، بە شێوەیێکی سەرەتایی (ناو) بەسەر شەش حالەت‌دا دابەش کرا . . سێ حالەتی یێکەم بەم جۆرە یێك لە دوای‌یێك ناو دەبران (حالەتی رەفع ، صیغەی بانگ‌کەر – مونادی – ، حالەتی ئیخباری) . . بەلام سێ حالەتەکەی تر وا دانران کە بە ژمارە ناوبنرێن . . چونکە لەو دەمەدا ماناو فرمانەکانیان روون و ئاشکرا نەبوون و باسیان لێوە نەکرابوو . . دەربارەی فرمانی سێ حالەتەکەی یێکەمیش ، پاشان لەلایەن پسپۆرانی کوردناسی‌یەوە لە لێنینگراد شتیان لەسەر نووسرا[25] . . بەلام ماناو فرمانی حالەتەکانی تر لە کتێبی «رێزمانی زمانی کوردی»ی قوتابخانەیی‌دا لێیان کۆڵرابوە ، کە لە ساڵی ۱۹٤۹ دا دەرچووەو لەمەوبەر ناوی‌برا . . هەروەها لە نامەی چ . خ باکایێف‌دا «پاشگرەکان وەك ئامراز بۆ ساغکردنەوەی پێوەندی ئیعراب لە زمانی کوردی‌دا» کە بەسەرپەرشتی پسپۆرانی لێنینگراد لە کوردناسی‌ی‌دا ئامادەکراو لە ساڵی ۱۹۵۰ دا وتووێژی لەسەرکرا .

لە ساڵی ۱۹۳۹ – ۱۹٤۰ سێ خوێندکاری ئا . ئا . فریمان کە : ی . ی ئەڤالیانی ، ئی . ئی . تسوکەرمان ، ق . ك . کوردۆیێف بوون ، بەرگریان لەو نامە زانستیانەیان . کرد کە لەبابەتەکانی زمانی کوردی‌دا ئامادەیان کردبوو[26] . . پاشی ئەم بەرگری کردنە لە نامەکان ، ئی . ئی . تسوکەرمان لەسەر کوردناسی‌ی لە ئامۆژگای زمانناسی‌دا بەردەوام بوو . . بەلام ی . ی ئەڤالیانی لە بەشی زمانناسی لە

... دیراساتی ئەدەبی لە زانستگای
... دی میری‌دا کاری‌کرد ، بەڵام ق .
... کوردۆیێف ، بە راوێژی ئا . ئا .
... . لە ساڵی ۱۹۳۸ دا چووە
... ی ئەتنۆگرافیای سەر بە ئەکادیمیای
... ی سۆڤێتی تا کاری تێدا بکات . .
... ئامادەکردنی کارێکی زانستیانەی
... ی دەربارەی کورد خرایە ئەستۆ . . لە
... ۱۹۳۹ داکەرەسەیێکی زۆری بۆ ئەم
... کۆکردەوە . . ئەمەش لەکاتێك‌دا
... نەبرراوێکی زانستیانەدا بوو بۆ
... کردنی زمانی کوردەواری پشت
... (ئەرمەنستان‌و جۆرجیاو
... بایجان) ، بەڵام لەبەر باری ئەوسای
... ی چەنگ بڵاو نەکرایەوە .

لە ساڵی ۱۹٤٥ داو پاش کۆتایی
... گی نیشتمانی‌و بە داوایێکی ئا . ئا .
... ، ق . ك . کوردۆیێف بەر لە کۆتایی
... ی خزمەتی لە سوپای سۆڤێتی تەسریح
... و بە مامۆستایێکی زمانی کوردی لە
... ی رۆژهەڵاتی‌ی زانستگای
... نینگرادی میری دا مەزرێنرا . . لە ساڵی
۱۹٤۰ دا گوێزرایەو بۆ کارکردن لە
... مۆزگای رۆژهەڵاتناسی‌ی . . ئیتر
... موساکەوە کوردناسی‌ی لە ناو دیوارەکانی
... مۆزگای رۆژهەڵاتناسی‌ی‌دا بەشێوەیێکی
... ێك‌وپێك‌و بەردەوام دەستی‌پی‌کرد .

پاشان مەسەلەی پێویستی‌ی
... مادەکردنی پسپۆڕان لە زانستی‌یەکانی تری
کوردناسی‌ی‌دا لە ناو ئامۆزگای
رۆژهەڵاتناسی‌ی‌دا هاتەکایەوە .

لە ساڵی ۱۹٥۱ دا خاتو م . ب .
رودێنکۆ کە خوێندکارێکی بەشی دیراساتی
... بوو . . لە ساڵی ۱۹٥٤ دا
بەسەرکەوتوویی‌یەوە بەرگری لە نامەکەی
کرد کە لە بابەت «چیرۆکە شیعری‌یەکەی
(مەم‌وزین(ی شاعیری کوردی سەدەی
حەڤدەم ئەحمەدی خانی» یەوەیە ، دوای
ئەمە خرایە سەر میلاکی ئامۆزگای
رۆژهەڵاتناسی‌ی .

دوای دامەزراندنی ئی . ئا . ئۆربیلی
بەسەرۆکی ئامۆزگای رۆژهەڵاتناسی‌ی لقی
لینینگراد ، قوناغێکی نوێی گەشەسەندنی
کوردناسی‌ی دەستی‌پی‌کرد . . بەتایبەتی
لەم ماوەیەدا چالاکی زانستیانەیی‌و
رێکخراوەیی ئۆربیلی بە ئاشکرا
دەرکەوت . کە دەستێکی باڵای هەبوو لە
دامەزراندنی بەشی کوردناسی‌ی‌دا . . ئی .
ئا . ئۆربیلی ئەوکادیرە نوێیانەی کۆکردەوە
کە لە کوردناسی‌ی‌دا پسپۆڕ بوون . . لە
ساڵی ۱۹٥٦ دا ئی . ئی . تسوکەرمان کە
لەمەوبەر لە ئامۆزگای زمانناسی‌ی‌دا کاری
دەکرد ، لە ڤیلنۆس (پایتەختی کۆماری
لیتوانای سۆڤێتی سۆشیالیزم کە دەکەوێتە
سەر رۆخی دەریای بەڵتیك لە بەشی
ئەورووپای یەکێتی سۆڤیەت‌دا) گەڕایەوە .

هەروەها ئامۆزگاکە ژ . س .
موسێلیان‌و ، ی . ئی . دیمیتێڤای هێنایە
لای‌خۆی کە دوو لاوی پسپۆڕن لە
ئێرانناسی‌ی‌دا . . ئەمجا لێکۆڵینەوەی زمانی
کوردی پێشوازی (ر . ل . تسابۆلۆڤ)یش
کرد کە زانستی‌یانە خۆی بۆ کوردناسی‌ی
تەرخان‌کردبوو لە ناو ئێرانناسی‌ی
گشتی‌دا . . دواتر کۆمەڵە خوێندکارێکی
دیراساتی باڵا بۆ خوێندنی مێژووو زمانی
گەلی کورد وەرگیران . . لە ناویاندا :
سەید عەزیزی شەمزینی ، جەلیلی
جەلیلۆف ، مەکسیمی خەمۆ ، کەریمی
ئەیوبی ، زاری یوسفۆڤا ، ئی . ئا .
سمیرنۆڤا ، ئۆردیخانی جەلیلۆف .

لە ۲۸ی شوباتی ساڵی ۱۹٥۹ دا
لەلایەن ئی . ئا . ئۆربیلی ئەکادیمی سەرۆکی
ئامۆزگای رۆژهەڵاتناسی‌ی لە لینینگرادەوە
فەرمانێکی ئیداری دەرچوو ئەمەی
خوارەوەی تێدابوو .

«لەبەر ئەوەی پێویستە ئەو بەرنامەی
کارەی کە بەندە بە کوردناسی‌یەوە لە
لقەکەدا ، بەوردی بەجێی بێنم . .
فەرمانم‌دا بەلابردنی لیژنەی پسپۆڕانی
کوردناسی‌ی کە سەربە بەشی ئێرانی‌یە لە
رۆژی ۱ی مارتی ساڵی ۱۹٥۹ داو ،
فەرمانم‌دا بە دروستکردنی دەزگایێکی
سەربەخۆی رێکخراو لی‌یان ،
بەسەرپەرشتی خۆم کە لەمانە پێك‌دێن .
کوردۆیێف . ق . ك ، تسوکەرمان .
ئی . ئی ، ئی ، رودێنکۆ . م . ب ،
موسێلیان . ژ . س ، دیمیتێڤا . ی . ئی .
و لەخوێندکارانی دیراساتی باڵا : سمیرنۆڤا .
ئی . ئا ، یوسفۆڤا . ز . ع ، ئەیوبی . ك .
ر ، جەلیلۆف . ج ، و هەرچی ئەوشتای
پەیوەندی بە لێکۆڵینەوەی مێژووو کولتووروو
زمانی گەلی کوردەوە هەیە ، لەم دەزگایەدا
دادەنرێ ، بۆ لێکۆڵینەوەو
ساغکردنەوەیان [۲۷] .

بەم جۆرە بە هەوڵ‌و کۆششی ئی . ئا .
ئۆربیلی بۆ یێکەمین جار لە مێژووی
زانستی‌ی نەتەوەیی‌و جیهانی‌دا ،
دام‌ودەزگایێکی زانستیانەی سەربەخۆ
پێك‌هێنرا کە بەشێوەیێکی هەرەوەزی
(بەکۆمەڵ) بایەخ بە کوردناسی‌ی
بدات . . دامەزراندنی بەشی کوردناسی‌ی
وەك دەزگایێکی زانستیانەی رێکخراوی
سەربەخۆ ، ئەوساو ئێستاش سەرنج‌و
بایەخ‌پێدانی نێوەندێکی فراوانی کۆمەڵگای
کوردی دەرەوەی راکێشاو گرینگی
پی‌دراو دەدرێت ، کە لەمەدا دان‌پیانانی
زانستی‌ی سۆڤێتی تێدا دەبینرێ بەو دەورە
گەورەیەی کە گەلی کورد لە مێژووداو لە
مێژووی کولتووری گەلانی رۆژهەڵات‌دا
دەیگێڕێ .

لە ڕۆژی دامەزراندنی ئەم بەشەوە وا هەشت ساڵ تێپەڕی . . لەم ماوەیەدا – کە لە چاوخۆی‌دا کورتە – لێکۆڵەرەوەو کارگێرانی بەشەکە ، بەشداری‌یێکی ئاشکراو لەڕوویان کرد لە گەشەپێدانی کوردناسی‌ی سۆڤێتی‌دا .

لێکۆڵەرەوانی بەشەکە . . کۆمەڵێ کاری زانستیانەی کامڵ‌و باس‌و وتاری ئەوتۆ بلاوکرانەوە کە بۆ کێشەکانی زمان‌و ئەدەب‌و مێژووو ئەتنۆگرافیای گەلی کورد تەرخان کرابوون . . لە کاری زمانناسەکان‌دا ، بۆ یێکەمین ، جار مەسەلە گەوهەری‌یە گرینگەکانی دەستووری زمانی کوردی بە شێوەیێکی زانستیانە خزانە ڕوو ، وەك : شێوەکانی جنس لە دەستووری زمان‌دا ، شێوەی ئیعراب لە دیالێکتی کرمانجی‌دا ، تەصریفی بابەتی و نابابەتیانەی کرداری تێپەڕ ، دابەشکردنی ناو بەپێی جنس ، صیغەکانی کردار لەبارەی زەمەنەوە ، جۆرەکانی زەمەن‌و صیغەکانی کردار . . . هتد . . ئەم کێشانە بە ئاستی‌جوێ جوێ‌و دەرفەتی جۆراوجۆرەوە لە کارەکانی ئی . ئی . تسوکەرمان‌و ق . ك . کوردۆیێف‌دا ڕەنگی دایەوە .

ئەو باسانەی کە ق . ك . کوردۆیێف لە زانستی‌ی زمان‌و دەستوورەکەی‌دا لە ماوەی ساڵانێکی دوورو درێژدا پێشکەشی کردن(٢٨) ، لە ساڵانی پەنجاکان‌دا لە دوو کاری سەرەکی‌دا پوخت دەکرێنەوە ، ئەوانیش ڕێزمانی زمانی کوردی‌یەکە ئەمەیان لە ژیانی زانستیانەی ولاتەکەمان‌دا بە پلەی یێکەمین دێ(٢٩) و فەرهەنگە کوردی – ڕووسی‌یە گەورەکەیە (نزیکەی ٣٤ هەزار وشەیە) ، ئەمەشیان لە ژیانی زانستیانەی ولاتەکەمان‌دا هەر یێکەمینە(٣٠) .

دیالێکتی ، کوردانی ئەرمەنستانی سۆڤێتی کرا بە بنچینەی ڕێکخستنی دەستووری زمانەکە لەپاڵ سوود وەرگرتن‌دا لە سەرچاوەکانی دیالێکتی کرمانجی دەرەوەی ولات . بەلام فەرهەنگەکە وشەو زاراوەی گشت دیالێکتە بچووکەکانی گرتبووە خۆی کە بە هەمووی دیالێکتی کرمانجی (ئەوەی لە یەکێتی سۆڤیەت‌و دەرەوەی‌دا هەیە) پێك‌دێنن ، لە هەمان کاتیش‌دا کۆمەڵێ وشەی دیالێکتی خوارووی زمانی کوردی (سۆرانی) لە فەرهەنگەکەدا هەیە ، کە بە نیشانەی تایبەتی دیاری کراون .

لەمەوبەرو بۆ یێکەمین جار ، خاوەنی ئەم فەرهەنگە ، ڕێزمانی زمانی کوردی بۆ قوتابخانە کوردی‌یەکانی ئەرمەنستانی سۆڤێتی ، لەسەر بنچینەیێکی زانستیانە بلاوکردەوە(٣١) .

لە کتێبی دوای ئەودا کوردۆیێف بۆ یێکەمین جار هەوڵی دا کە باسێکی بەراووردکارانە پێشکەش بکات بۆ بنچینەکانی صەرف‌و نەحو لە دیالێکتی سەروو (کرمانجی) و دیالێکتی خواروو (سۆرانی) دا ، کە هەر دوکیان لە دیالێکتەکانی زمانی کوردین(٣٢) .

بەلام ئەو کارە سەرەکیانەی کە ئی . ئی . تسوکەرمان پێشکەشی کردن ، پێوەندیان بە کۆمەڵەکانی تەصریفی ناو(٣٣) و کردارەوە(٣٤) هەیە لە دیالێکتی کرمانجی‌دا . . لەم کارانەدا باسی جۆری ئیزافەو شێوەی ئیعرابی ڕاستەوخۆو ناراستەوخۆ دەکات ، تا دەگاتە تەصریفی نالەبارو لە باری کردارە ڕابردووە تێپەڕەکان‌و بەشێوەیێکی فراوان لە دوو شێوە دەدوێ کە صیغەی کرداری (مەنصووب)ە لە کۆمەڵەی یێکەم داو صیغەی کرداری (مەنصووب) ە لە کۆمەڵەی دووەم دا . کۆمەڵە وتارێکی تری تسوکەرمان هەیە ، دەربارەی بیروراو بۆ چوونی خۆیەتی لەهەندی کێشەدا کە تا ئێستاش لە دەستووری زمانی کوردی دا جێی وتووێژە(٣٥) .

پسپۆرانی کوردناسیمان لایەن‌و بابەتی دیارو گرینگیان لە دیراسەکردنی دیالێکتە کوردی‌یەکان‌دا ئیزافە کرد . . کوردۆیێف «ڕێزمانی زمانی کوردی ، بەراوردی کرمانجی وسۆرانی» بۆ چاپ ئامادەکردو ، هەر بەسەرپەرشتی ئەم ، لێکۆڵینەوەکانی خ . چ . باکایێف دەربارەی هەردوو دیالێکتی . کوردی‌تورکمانستان‌و ئازەربایجان چاپ کران(٣٦) .

ئێستا لە بواری لێکۆڵینەوەی دیالێکتە کوردی‌یەکان‌دا تسوکەرمان خەریکی باسەکانێتی دەربارەی زمان‌و فولکلۆرو ئەدەبی کوردی تورکمانستان . . بەلام بەکایێف خەریکی باسێکە لە بەراوردکردنی بەشەکانی دیالێکتی کرمانجی لە یەکێتی سۆڤیێت‌دا . . ك . ئەیوبی‌و ئی . ئا . سمیرنوڤاش کە هەردووکیان خوێندنی بەرزیان لە ئامۆزگای گەلانی ئاسیایی سەر بەئەکادیمای زانستی‌ی سۆڤێتی لە لێنینگراد تەواوکرد . . «وەسفی دیالێکتی موکریانی» یان بەچاپ گەیاندو . . هەردوکیان لە بواری دیراساتی دیالێکتانەی کوردی‌دا لە کارکردن‌دا بەردەوامن . ئالێرەدا پێویستە ئیشارەت بەو خزمەتگوزاریانەی بەشەکە بدرێ کە لە ڕێکخستنی لێکۆڵینەوەی دیالێکتی خواروو (سۆرانی) دا کردی . هەروەها سەرکەوتنی ئاشکرا هەیە لە بواری لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کوردی‌دا . . ژمارەیێکی فرە لەو کارانەی کە تایبەتە بە ئەدەبەوە ، لە بەرهەمی م . ب . ڕودێنکۆیە کە وزەو توانای خۆی لە لێکۆڵینەوەی جێماوی دێرینی ئەدەبی

...ـیکی کوردی دا سەرف‌کردو لەو
...ستوناسانەدا دیاری دەدات کە لە
...ـیحـەی (سالتیکۆف – شەدرین)ی
...تی میری‌داو لەبەشی دەستنووسی‌ی
...خیجگی رۆژهەلاتناسی‌ی سەر بە
...کادیمیای زانستی سۆڤیێتی لە لێنینگراد
...راون . . لە سالی ۱۹٦۱ دا م . ب .
...ودێنکۆ بۆ یێکەمین جار کتێبی «وەسنی
...ستوسە کوردی‌یە پاریزراوەکانی
...ینگرادەی بلاوکردەوە . . بەلام لە
...لانی دوایی تردا کۆمەلێکی بایەخداری
... جێاوی دێرینەی ئەدەبی کوردی
بلاوکردەوە ، کە بریتیە لە تێکستی ئەو
...ەوە دێرینانەی لی‌یان کۆلراوەتەوەو
...گەل وەرگیراوەکانی‌دا بۆ رۆوسی ،
...شەکی‌و تەعلیق پێویستیشی بۆ
...نون[۳۷] . . م . ب . رودێنکۆ ، لە
...تی وتارو باسە بەنرخەکانیەوە ، لە
...ری جێاوی دێرینەی کلاسیکی ئەدەبی
کوردی‌دا ، بارخانەیێکی پەسەندی نایە
...ن کوردناسی‌ی‌و پێشکەوتنی . ئەو راو
...چوونە بلاوانەی ناو کۆمەلە نووسەرێکی
ئەورووپایی‌و رۆژهەلاتی‌ی بە درۆخستەوە ،
کە دەربارەی نەبوونی ئەدەبێکی تایبەتی
...ەسەن بوو لای گەلی کورد . . هەروەها
م . ب . رودێنکۆ پەیوەندی نیوان ئەدەبی
نووسراوو ئەدەبی میللی دیراسە کرد ،
لەگەل کارتێکردنیان‌دا بەسەر قۆناغە
جۆراوجۆرەکانی رێبازی مێژووی
کوردەوە .

سەرکەوتنێکی هەست‌پی‌کراو لە بواری لێکۆلینەوەی ئەدەبی کوردی‌دا ، بە دیالێکتی خواروو لە زمانی کوردی‌دا بەدەست هات ، لە سالی ۱۹٦۲ دا ، ئەو کارەی کە مارف خەزنەدار ، [*] ، بە زمانی کوردی ، لە ئامۆزگای گەلانی ئاسیایی سەر بە ئەکادیمیای زانستی‌ی سۆڤیێت لە لێنینگراد ئامادەی کردبوو ، «کێش‌و قافیە لە شیعری کوردی‌دا» لە بەغدا دەرچوو . . پاشان بە ماوەیێکی کەم کتێبەکەی مارف خەزنەدار «مێژووی ئـەدەبی نـوێی کـورد»[*] [*] بلاوکرایەوە ، کە بۆ یێکەمین جار بە زمانی رووسی ، مێژووی گەشە سەندنی ئەدەبی کوردی بە دیالێکتی خواروو پەیوەندی بە کاروانی بزووتنەوەی ئازادی نەتەوەبی کوردەوە خرایە روو .

لێکۆلەرەوە زانستی‌یەکان‌و هەروەها فەرمانبەرانی بەشەکە چەند ئامانجێکی دیاریکراویان لە بواری وەرگیران‌دا بەجی‌هێنا . . بەرهەمەکانیان لە بارەی شێوەو هونەرە جۆراوجۆرەکانی ئەدەبی میللی دەولەمەندی کوردی‌دا بلاوکردەوە ، بە تایبەتی دەتوانری ئیشارەت بەو کارانەی ق . ك . کوردۆیێڤ بدرێت کە بە جووتە لەگەل ئی . ئی . تسوکەرمان‌دا لە بلاوکردنەوەی تێکستە کوردی‌یەکانی حیکایەتی «ئەبو زەید» و «مەم‌و زین»[۳۸] دا کردیان . . هەروەها تێکستەکانی «سی حیکایەتی کوردی» دەرچوو ، کە ئی . ئی . تسوکەرمان وەری‌گێرابوون[۳۹] . . بەلام بلاوکردنەوەی چیرۆکی شیعری زۆر گرنیگ‌و زەق کە گیانی رۆمانتیکی‌و ناوەرۆکی جوامێرانەی تی‌دایی ، بە رووداوێکی جی‌دیارو پەسەند دادەنری ، وەك : (مەم‌و زین) و (کار گۆلك) و (سێوەو ئاجی) و (سیابەندو خەجی) و (مەم‌و ئایشێ) و (زەمبیل فرۆش) و (دمدم) . . لە وەرگێرانی : م . ب . رودێنکۆ ، ئی . ئی . تسوکەرمان‌و ، ق . ك . کوردۆیێڤ[٤٠] .

بـەلام جـەمـاوەری فـراوانی خوێندکاران ، کۆمەلە حیکایەتێکی کوردیان بە زمانی رووسی بلاوکردەوە[٤١] لەگەل ژمارەیێکی زۆری پەندە کوردی‌یەکان[٤٢] . . هەروەها کۆمەلی «حیکایەتی کوردی‌ی یەکێتی سۆڤیێت» لە وەرگێرانی م . ب . رودێنکۆ ، «چیرۆکەکانی ئەدیبانی کوردی لە وەرگێرانی مارف خەزنەدار ، ئامادەکران‌و لە چاپ‌دران . . بەلام ژ . س . موسیلیان خەریکی ئامادەکردنی لێکۆلینەوەیەکە دەربارەی تێکستە فۆلکلۆری‌یەکانی چیرۆکی شیعری میللی (زەمبیل فرۆش) و شیعری گۆرانی میللی کوردی‌و دارشتنیان .

هەروەها گەشە سەندنێکی پەسەند لە مەیدانی لێکۆلینەوەی مێژووی نوێ‌و هاوچەرخی کورددا‌و مێژووی کورد لە سەدەکانی ناوەراست‌دا رووی‌دا . . خاتوی . ئی . ڤلسیلیڤا وەرگێرانی یێکەم جزوبەندی کتێبی (شەرەفنامە)[٤٣] ی مێژووناسی کوردی سەدەی شازدەم (شەرەف‌خانی بتلیسی) بلاوکردەوە .

بلاوکردنەوەی ئەم سەرچاوەیە کە تا ئێستاش بە کارێکی بی‌هاوتا دەژمێرری . لە مێژووی کوردی‌ی سەدەکـانی ناوەراست‌دا ، لەگەل نووسینی تی‌بینی‌و تەعلیق لێدانی پێویست‌و پێشەکی‌دا لە لایەن وەرگێرەوە . . ئەمانە لە دیراسەکردنی مێژوو پەیوەندی‌یە کۆمەلایەتی‌یەکان‌دا بایەخێکی گەورەی هەیە ، نەك هەر بۆ گەلی کورد بەتەنیا ، بەلکو بۆ گەلانی فارس‌و تورك‌و ئەرمەنیش لەسەدەکانی ناوەراست‌دا . . بەم جۆرە ، شەرەفخانی بتلیسی مێژووی کوردو کوردستانی لە ولاتان‌و گەلانی دەوروپشت جوێ نەکردەوەو بە دوورەپەرێزی لەوان نەی‌نووسی .

بەلام مێژووی گەلی کورد لە سەدەی نۆزدەم‌دا ، لەو کتێبەدا رەنگی دایەوە کە لەم دوایی‌یەدا مێژووناسی لاو . ج .

جەلیلۆڤ بلاّوی کردەوە . . جەلیلۆڤ خوێندنی بەرزی لە ئامۆژگای گەلانی ئاسیایی سەر بە ئەکادیمیای زانستی‌ی سۆڤێت لە لێنینگراد تەواو کرد[٤٤] . . بەلاّم کاری ق . ك . کوردۆیێف لەم رووەوە ، لـــەدەرەوەی ولاّت بلاّوبۆوە[٤٥] . . ئەویش بریتی بوو لە رەخنەیێکی ئاراستەکراوی کتێبی (مێژووی نەژادی کورد) کە هی زانای بەناوبانگی ئێرانی (رەشید یاسمی)یە .

بابەتی ئەتنۆگرافیای کوردییش پایەو جێگەیێکی دیاری لە کارەکانی بەشەکە داگرتووە . . لە ساڵی ١٩٥٧ دا ، وتارێکی ق . ك کوردۆیێف بەناوی «کورد»ەوە بلاّوکردەوە . . تیای‌دا بە کورتی باسی مێژووی کوردو کوردستان دەکاتو ، پیشەو پیشەسازی‌یە سەرەکیەکانیو پێوەندی‌یە کۆمەلاّیەتیو خێزانی‌یەکان ، زمانو کولتووری گیانیو هەروەها بزووتنەوەی ئازادی‌ی دیموکراتیانەیان دەخاتە روو . . بەلاّم م . ب . رودێنکۆ ، کاری زانای کورد مەلا مەحمودی بایەزیدی (عاداتو رسومات نامەی ئەکرادیە) کە لەمەوبەر ناوبرابوو ، وەرگێراو تەعلیقیشی لەسەر نووسی .

لەبابەتی ئەتنۆگرافیای کوردی سۆڤێت ، کارێکی مەمەد نزاروڤ هەیە ، کە خوێندنی بەرزی لە ئامۆژگای گەلانی ئاسیایی سەر بە ئەکادیمیای زانستی‌ی سۆڤێت لە لێنینگراد تەواوکرد ، سەرکەوتوانە بەرگری لە نامەکەی کرد ، کە لـــەبـــارەی ژـــانی کـــوردی تورکمانستانەوەیە[٤٧] .

مـــێژووی کوردنـــاسی‌ی لـــە ولاّتەکەماندا ، لای لێکۆڵەرەوانمان پشت‌گوێ نەخرا بوو ، ئەو وتارە سەربەخۆیانەی بۆ پێشچاو خستنی چالاکی‌ی زانستی کوردناسانی کارامە تەرخان کرابوون ، وەك . خ . ئاپۆڤیانو پ . لێرخو ی . ئا . ئۆربێلی .

رەنگدانەوەی چالاکی‌ی کۆمەلێکی تر لە پسپۆرانی کوردناسی‌ی لە قۆناغی سۆڤێتی‌دا ، لەو وتارانەدا بینرایەوە کە بۆ کارەکانی کوردناسە لێنینگرادیەکان تەرخانکرابوو . . هەروەها رەخنەلی‌گرتنی بیروباوەرە هەلّەو چەوتەکان دەربارەی زمانی کوردی .

ئەمجا لە سالاّنی دوایی‌دا . بەشە کوردی‌یەکە گۆررا بە مەلبەندێکی زانستیانەی رەسەنی ریك‌وپێك بۆ کوردناسین لە یەکێتی سۆڤێت‌دا . . ئالەم شوێنەدا کادیری پسپۆری کوردناسین پێك‌دەگرن . . لە بەشەکەدا دوازدە کەس خوێندنی بەرزیان تەواوکرد ، لە نیوانیاندا خوێندکاری نێرراوە زانستی‌یەکانی تێدابوو لە ئەرمەنستانو توکمانستانو کۆماری عێراقەوە[٥٠] .

لە نێو ئەوانەی خوێندنی بەرزیان لە ئامۆژگای گەلانی ئاسیایی سەر بە ئەکادیمیای زانستی‌ی سۆڤێت لە لێنینگراد تەواوکردو بەرگریان لە نامەزانستی‌یەکانیان کرد ، لە کوردناسە پسپۆرەکان ، پێنجیان لە ئەکادیمیای زانستی‌ی ئەرمەنستانی سۆڤێتی کار دەکەن ، یێکێکیان لە ئەکادیمیای زانستی‌ی تورکمەنستانی سۆڤێت‌و دوانیان لە ئامۆژگای زمانناسی‌ی سەر بە ئەکادیمیای زانستی‌ی سۆڤێتین لە لێنینگراد سیانیشیان لە بەشی کوردناسین لە ئامۆژگای گەلانی ئاسیایی سەر بە ئەکادیمیای زانستی‌ی سۆڤێتی لە لێنینگراد ، ئیشی ئەم بەشە ، وتوویژکردنو رەخنەگرتن‌و راستکردنەوەی ئەو نامەزانستی‌یانەو ئەو کتێب‌و وتارو باسانەیە کە تایبەتن بە کوردناسی‌یەوە[٥١] .

بەشی کوردی‌ی پەیوەندی هەیە پسپۆرانی کوردناسی‌یەوە لە فەرەنساو بەلجیکاو هولاّندەو ئینگلتەرەو چیکۆسلۆڤاکیاو ئێرانو عێراقو ولاّتانی تریشەوە . . هەروەها بە پسپۆرانی کوردناسی‌یەوە لە شارەکانی تری ولاّتەکەماندا . . نامەیان بۆ دەنێرین‌و سەرچاوەو ئەدەبیاتی پەیوەندی‌دار بەکوردناسی‌یەوە دەگۆرنەوە .

بەشەکە پێشوازی زانایانو ناودارانی کۆمەلاّیەتی ولاّتانی رۆژئاواو رۆژهەلاّتی ناوەراست دەکات . . دەبی ئالێرەدا ئیشارەت بەو کارانەی بەشی کوردناسی‌ی بدرێ کە ناوبانگێکی گەورەیان بۆ خۆیان پچری ، نەك تەنیا لە ولاّتەکەماندا بەلّکو لە دەرەوەش‌دا .

ئەو باس‌و وتارە رەخنەیە تۆمارکراوانەی لە بارەی لێکۆلّەرەوانمانن ، زۆر جی‌ی رەزامەندین . . لەناو خاوەنی وتارە بلاّوکراوەکاندا ، زانایانی ولاّتەکەمانو بێگانەی دەرەوەی ولاّت‌و ناودارانی رامیاری کوری‌و رێکخراوە کۆمەلاّیەتی‌یەکانی تێدان .

ئێستاکەش میلاکی بەشی کوردناسین لەمانە پێك‌هاتووە : ق . ك . کوردۆیێف (سەرۆکی بەش) و ی . ی . تسوکەرمان (خانەنشین‌کرا) و خاتو . م . ب . رودێنکۆ (لە ساڵی ١٩٧٦ دا لە شاری لێنینگراد کۆچی‌دوایی‌کردو هەر لەوێ نێژرا)و خاتو ز . ع . یوسوپۆڤاو م . س . موسیلیانو ی . ی . ڤاسیلیڤا .

م . ب . رودێنــکۆی لێکۆلّەرەوە ، خەرێکی تەواوکردنی وەرگێرانو بلاّوکردنەوەی تێکستە رەخنەیی‌یەکانی چیرۆکی شیعری‌ی (یووسف‌و زولەیخا)ی سەلیم سلێمانی شاعیری کوردی (سەدەی حەڤدەم)ە .

... فاسیلیڤاش هێشتا خەریکی
... دووەم جزوبەندی کتێبی
...)ی مێژووناسی کورد
... بتلیسی‌یە (دووەم جزوبەندی
... شەرەفخانی بتلیسی لە خانەی
...) سەربەئەکادیمیای زانستی‌ی
... دەرچوو ، کورتەی زنجیرەی
... دێرینەکانی ئەدەبیاتی گەلانی
...، مۆسکۆ ١٩٧٦ : ئەمە تێبینی
... خەزنەدارە) .

... ژ. س. موسیلیان تێکستە
...کانی چیرۆکی شیعری‌ی میللی
... فرۆش) وەردەگێڕی‌و
...، ئی.ئی. تسوکەرمان لە
...ی زمان‌و فۆلکلۆرو ئەدەبی
... تورکمانستاندا کاردەکات . . بەلاّم
... کوردۆیێف و خاتو ز. یوسوپۆڤا
...کی کوردی – ڕووسی دادەنێن
... بنچینەی دیالێکتی سۆرانی (د.
... خەزنەدار لەسەرەتای کارکردنیەوە
... ئامۆژگاکەدا وەك خوێندکارێکی
...ی بەرزو وەك لێکۆڵەرەوەیێکی
... ١٩٦٠ – ١٩٦٨) لە دانانی ئەم
...ەگەدا بەشداری کردووەو چەند
...کی بۆ ڕێك‌خستوون – تێبینی
...ەدار) .

... کۆتایی پێهێنانی ئەم بابەتە
...مەدارانە . . بەشەکە دەیەوێ
...ت بداتە لێکۆڵینەوەی درووست بوون‌و
...سەندنی زمانی نەتەوایەتی کوردی ،
... پشکنینی جیاوە دێرینەکانی ئەدەبی
...راوو وەرگێڕراوی گەلی کوردو
...رگێرانی سەرچاوە سەرەکیەکانی
...ەبی‌و فارسی‌و تورکی کە دەربارەی
...ژووی کوردن لەسەدەکانی
...وەڕاستدا . . هەروەها لێکۆڵینەوەی
مێژووی نوێ‌و هاوچەرخی میللەتی کورد .

بەلاّم لە مەیدانی زمانی کوردی‌دا ،
لەسەر لێکۆڵەرەوە زانستی‌یەکانی بەشەکە
پێویستە ، کە . لە لێکۆڵینەوەی
درووست‌کردنی صەرف‌و نەحوی زمانی
کوردی‌دا بەردەوام‌بن‌و فەرهەنگی تایبەتی
جۆراو جۆریشی بۆ دابنێن ، وەك .
(فەرهەنگی زاراوەکان ، فەرهەنگی وشە
هاوتاکان ، فەرهەنگی وەسیطی
کوردی . . هەروەها فەرهەنگی وشە
تایبەتی‌یەکان بەو شاعیرو ئەدیبانەی کە
لەسەدەکانی ناوەڕاستدا ژیاون) و
ئامادەکردنی باسی‌و لێکۆڵینەوەی کۆلك‌و
تەواو لە زانستی وتە سازی‌ی لە زمانی
کوردی‌دا (کرمانجی‌و سۆرانی)و ، باسێك
لەمەر بەبابەت‌کردنی دیالێکتە کوردی‌یەکان
(سلێمانی ، کرماشانی ، گۆرانی ، زازایی‌و
لوری)و لێکۆڵینەوەی زمانی ئەدەبی
کلاسیکی کوردی‌و نووسینی چەند
لێکۆڵینەوەیێك لەمەر شیعر لە سەدەکانی
ناوەڕاستدا (زمانناسی‌ی) .

لە ساڵانی داهاتوودا . . لێکۆڵینەوەی
ئەدەبی کوردی لە سەدەکانی ناوەڕاستدا
بەپێی ئەم ڕێنمایانەی خوارەوە دەبێ :
بەردەوام بوون لە بلاّوکردنەوەی ئەو
دەستنوسە کوردی‌یانەی کە بەرهەمی
بلاّونەکراوەی شاعیرانی کوردی سەدەکانی
ناوەڕاستی لە دووتوێ دان . . بە تایبەتی
بلاّو کردنەوەی دیوانە شیعری‌یەکانی
کوردستانی خواروو (تێکستەکان ،
وەرگێڕانیان ، تەعلیق لێدان ، لێکۆڵینەوە)
و هەروەها بەردەوام بوون لە کارکردندا بۆ
کۆکردنەوەی سەرچاوەو کەرەستە بۆ
لێکۆڵینەوەی چیرۆکی ڕۆمانتیکی کوردی
«وەرەقەو گوڵشا» و «خورشیدو خاوەر» و
«بارام‌و گوڵنام» و «شیرین‌و فەرهاد» و
«ڕۆستەمی زاڵ» ، هی‌تریش . .
(نلوچەکانی کەرەستە کۆکردنەوە :

کۆمارەکانی پشت قەفقاس‌و ئاسیای
ناوەڕاست) و . . لێکۆڵینەوەی مەسەلەی
ڕەنگدانەوەی خەباتی ئازادی‌ی نەتەوەیی
کوردلە بەرهەمی شاعیرانی کورددا‌و . .
لێکۆڵینەوەی چیرۆکی ڕۆمانتیکی
جوامێری‌یانەی میللی . . ، بلاّوکردنەوەی
پاکی تێکست‌و سایەکان ، لەگەڵ
تەرجومە رووسی‌یەکانیاندا بە تەعلیق
لێدانیان‌و پێشەکی بۆ نووسینەوەیان) و ،
لێکۆڵینەوەی حیکایەتی میللی کوردی ،
(بلاّوکردنەوەی تێکست‌و سایەکان ،
لەگەڵ تەرجومە رووسی‌یەکانیانداو بە
تەعلیق‌و لێکۆڵینەوەوە) و ، چەند باسێك
دەربارەی ئەدەبی کلاسیکی کوردی لە
سەدەکانی ناوەڕاستدا .

ئەوەی پەیوەندی بە مێژووی
کوردیشەوە هەیە لێکۆڵینەوەی ئەو
سەرچاوانەی بە زمانی فارسی نوسراون
بەردەوام دەبێ ، وەك : «تەئریخ ئارای
عەباسی» ، «تەئریخ دمبلی» هی
عەبدولرەزاق دمبلی (سەدەی حەڤدەم) و
«مێژووی حوکمدارانی ئەردەلان» کە لە
سەرەتای سەدەی هەژدەمدا تۆمارکراوە . .
ئەمەشیان بەردەوامێتی‌یە لەسەر بەشەکانی
کتێبی «شەرەفنامە ، کە باسی حوکمدارانی
ئەردەلان دەکات (دەستنووسەکە لە
مۆزەخانەی بەریتانیادا پارێزراوە) . . لەبەر
ڕۆشنایی ئەو سەرچاوانی ئیشارەتیان پێ
دراو هەروەها سەرچاوەی تریش‌دا ،
بەشەکە دەیەوێ لێکۆڵینەوەیێك دەربارەی
(کوردستان لە سەدەی شازدەم – سەدەی
حەڤدەم)دا ئامادە بکات .

پەراوێزەکان

١ – ق. ك. کوردۆیێف ، کارەکانی
پ. ئی. لێرخ لە بارەی کورد ناسی‌یەوە
«لێکۆڵینەوەی مێژووی کوردناسی‌ی

رووسی» (هەڵبژاردە) مۆسکۆ ١٩٥٩ ، ل ٣٩ – ٥١ . . هەروەها بگەڕێتەوە سەر «ئەرشیفکاری ئەکادیمیای زانستی سۆڤێتی» مۆسکۆ – لێنینگراد ، بلاوکراوەی ٤ ، ١٩٤٠ ، ل ٢١٥ – ٢١٦ ، ٢١٩ – ٢٢٠ .

٢ – خاتو م . ب . رودینکۆ . . وەسفی ئەو دەستنوسە کوردی یانەی لە لێنینگراد پارێزراون ، مۆسکو ١٩٦٢ ، لەگەڵ گەڕانەوە بۆ وتاری رەخنەیی : م . ئیشتشانۆفیچ ، گۆڤاری (ئەتنۆگرافیا) «هەنگاریا» ١٩٦٢ ، ژمارە ٤ .

3.M.Wolkow, Notice sur Louvrage persant intitule Scheref Nama accommpagnee de quelques reseignements sur son auteur,-JA, 1826,t. 8.P. 291-298.

4. Fr (aehn), Vorlaufiger Bericht uber eine neue bedeutenda Bereicherung des Orientalischen Manusecrioten-Apparts der Kais. Ak a d e m i c d e r Wissenschaften,Beilage zu N 11 der (St-Petersb. Zeitung) , 1826, Fr (aehn), Die Bibliothek aus der Scheich-Sefy-Moschee zu Ardebil,-(St-Petersb. Zeituny), 1829, No. 44, Dorn,As. Mus., P. 279-294,346-352.

٥ – پ . ی . لێرخ ، لێکۆڵینەوە لە بارەی کوردی ئێرانو خالیدێکانی باشووری باووباپیرانیانەوە ، کتێبی دووەم ، سانتپیترسبۆرگ ١٨٥٧ ، ل ١ – ٤ .

6 E (Cata/ogue des manuserits et xylographes orientaux dela Bibliotheque impreriale publique de st.-Petersbourg), 1852,XLIV ,Dorn.As Mus.

7 E (Scheref-Nameh ou Histoire des Kordes,par Scherf prince de Bidlis), publee pour la premiere fois par eliaminof-Zernof, T.1-2, St. pbg., 1860-1862.

8 E (charmoy F.B.), Cheref-Nameh ou fastes de la nation kourde. par cherefou, ddine prince de Bidlis, dans l'lielet d' Arzeroume,.Trad. du persan et commentes par F.B. Charnoy, t. I-II, St. Pbg., 1868-1875.

9 E A.Jaba, Recueil de notices et recits kourdes..., St-Bdy.,1860. Dictionnaire kurde- francais, St-Pbg.1879 هەر هی ئەو

١٠ – ی . م . ئۆرانسکی سەرەتایێك بۆ چوونە ناو لێکۆڵینەوەی زمانناسی ئێرانی ، مۆسکۆ ١٩٦٠ ، ل ٣٦٧ .

١١ – و . ی . لیڤۆتۆڤاو ف . ب . پورتوگال . . لێکۆڵینەوەی رۆژهەڵاتی ، لە بلاوکراوەکانی ئەکادیمیای زانستی ١٧٢٦ – ١٩١٧ ، مۆسکۆ ١٩٦٦ ژمارەکانی ٨٢٥ ، ١٧٨٧ ، ١٣٣٥ ، ١٣٤٣ .

١٢ – دەروانرێتە «بیبلیۆگرافیای کوردناسیی» ئامادەکردنی ژ . س . موسلیان ، مۆسکۆ ١٩٦٣ .

١٣ – دەروانرێتە «تۆمارکراوەکانی بەشی رۆژهەڵاتی کۆمەڵەی شوێنەواری ئیمپراتۆریەتی رووس» سانت پیترسبۆرگ ، ١٩١٢ جزوبەندی ٢٠ ، ل ٩٩ – ١٥١ .

١٤ – سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٣٩ .

١٥ – سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٥٠ .

١٦ – هـ . ماکاش ، تێسکێ کوردی بە دیالێکتی کرمانجی لە ناوچەی ماردین ، لێنینگراد ١٩٢٦ .

١٧ – «جیاوی دێرینی چەرخی رۆستاڤیلی» لێنینگراد ١٩٣٨ ، پێشەکی ، ل ١ – ٢١ .

١٨ – «رۆژهەڵاتی شۆرشگێڕ» مۆسکۆ – لێنینگراد ١٩٣٣ ژمارە ٣ – ٤ ، ل ٢٩٢ – ٣٢٦ ، ژمارە : ٥ ، ل ١٥٩ – ١٧٣ .

١٩ – ل . ئا . خیتاگوروڤ ، جۆری جنس لە زمانە ئێرانێکاندا ، «تۆمارکراوە زانستیەکانی زانستگای لێنینگرادی میری» لێنینگراد ١٩٣٣ ژمارە ٢٠ بلاوکراوەی ١ ، ل ٥٠ – ٩٧ .

٢٠ – ع . شامیلۆف ، ق . ك . کوردۆیێف ، ی . ی تسوکەرمان ، دەربارەی ئیزافە لە زمانی کوردیدا «شۆرش و نووسین» مۆسکۆ ١٩٣٣ ژمارە ١ (١٦) ل ٥١ – ٥٦ ، هەر ئەو دانەرانە ، لە بارەی مەسەلەی جنسەوە لە زمانی کوردیدا – «شۆرش و نووسین» کۆمەڵەی ١ مۆسکۆ – لێنینگراد ١٩٣٣ ل ١٦٠ – ١٧٨ .

٢١ – ف . ئابایێف ، دیسانەوە لە بارەی دۆزینەوە دواینەکان ، «کێشەکانی زمانناسیی» مۆسکۆ ١٩٥٥ ژمارە ٥ ل ١٦٨ – ١٦٩ .

٢٢ – ق . ك . کوردۆیێف کورتەی رێزمانی زمانی کوردی ، یەریڤان ١٩٤٩ ل ١٠ – ٢٠ «بەزمانی کوردی» .

٢٣ – ی . ی . تسوکەرمان لێکۆڵینەوەی دەستووری زمانی کوردی ، موسکۆ ١٩٥٦ ل ٥ – ٥٦ ، هەروەها دەروانرێتە ق . ك . کوردۆیێف ، رێزمانی زمانی کوردی (کرمانجی) مۆسکۆ –

لێنینگراد ١٩٥٧ ل ٤٢ – ٥٢ .

24 – O. Mann Kurdisch-Persische Forschungen,Abt IV.Bd 111,Die Mandart der Mukri-Kurden.T.I, Grammatische Skizze. Verlin,1906, S.L1i

٢٥ – نی . نی . تسوکەرمان ، لێکۆڵینەوەی دەستووری زمانی کوردی ، کتێبی «زمانە ئێرانێکان» ، جزوبەندی ٢ مۆسکۆ – لێنینگراد ١٩٥٠ ل ٧٨ – ١٤٤ ، هەروەها دەروانرێتە : ق . کوردۆ ، رێزمانی زمانی کوردی (بە زمانی کوردی) ، ق . کوردۆیێف ، رێزمانی زمانی کوردی :

٢٦ – یوەیو . ئەڤالیانی ، راناو لە زمانی کوردیدا . . پوختەی دکتۆرینامە ، لێنینگراد ١٩٤٠ ، ق . ك . کوردۆیێف ، دارشتنی کرداری لێکدراو لە زمانی کوردیدا ، پوختەی دکتۆری نامە ، لێنینگراد ١٩٤٠ ، نی : نی . تسوکەرمان ، تەصریفی ناوی مەوصوف لە دیالێکتی کوردی ئەرمەنستانی سۆڤیێتدا ، پوختەی دکتۆری نامە ، لێنینگراد ١٩٣٩ .

٢٧ – ئارشیڤی ئەکادیمیای زانستیی سۆڤیێت ، لقی لێنینگراد ، پەرەی ١٥٢ لیستەی ١ (١٩٥٩) ژمارە ٢ .

٢٨ – ق . ك . کوردۆیێف لەبارەی مەسەلەی دارشتن لەزمانی کوردیدا – کۆمەڵەی «کێشەکانی دەستوورو تیۆری لە زمانە رۆژهەلاتییەکاندا ، مۆسکۆ – لێنینگراد ١٩٥٨ ل ١٠٩ – ١٤٢ . هەرهی دانەر خۆی ، دەربارەی دووبنچینەی دارشتنی و شەی لێکدراو لە زمانی کوردیدا ، «پوختەی هەواڵەکانی رۆژهەلاتناسیی سەر بە ئەکادیمیای زانستیی سۆڤیێت» مۆسکۆ – لێنینگراد ، بلاوکراوەی ٢٩ ، ١٩٥٩ ل ٦٥ – ٧٤ ، هەر هی ئەو ، زمانی کوردی – لە کتێبی «ئێرانی ئەمڕۆ» مۆسکۆ ١٩٥٧ ل ٦٠ – ٧٥ . هەر هی ئەو ، تەصریفی بابەتی وزاتی کرداری تێپەر لە زمانی کوردیدا (لەبەر رۆشنایی سەرچاوەکانی هەردوو دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی) مۆسکۆ ١٩٦٠ ل ٩ «بیست و پێنجەمین کۆنگرەی جیهانیی رۆژهەلاتناسان ، نوێنەرانی یەکێتی سۆڤیێت» . هەر هی ئەو ، لە بارەی ماناو بەڵگەو فرمانی پاشگری «– ك (– ە کە)» لە زمانی کوردیدا ، «لێکۆڵینەوە لە مێژووی کولتووری گەلانی رۆژهەلات» ، هەڵبژاردەکان ، بۆ رێزلێنانی ئی . ئا . ئۆربیلی ئەکادیمی ، مۆسکۆ – لێنینگراد ١٩٦٠ ، ل ٣٦١ – ٣٦٨ ، هەر هی ئەو ، پاشگرەکان لە زمانی کوردیدا «پوختەی هەواڵەکانی ئامۆژگای گەلانی ئاسیایی سەر بە ئەکادیمیای زانستیی سۆڤیێت ، «مێژوو و زمانناسیی» مۆسکۆ ١٩٦٣ ژمارە ٦٧ ل ٣١ – ٣٧ وچەند کارێکی تریش .

٢٩ – ق . ك . کوردۆیێف ، رێزمانی زمانی کوردی (کرمانجی) وتارێکی رەخنەیی ج . خ . باکایێف «رۆژهەلاتناسیی سۆڤیێتی» (گۆڤار) مۆسکۆ ١٩٦٠ ژمارە ٤ ل ١٧٨ – ١٨١ هەروەها دەروانرێتە : مەحموود یاردی ، زانایانی کوردی سۆڤیێت خزمەتی گەلەکەیان دەکەن – «سەربەستی» ٢٥ ی تشرینی یەکەم ١٩٥٧ (بە زمانی عەرەبی) . Lescot Quelgues remarques sur les travaues philologie Kurd,- (L'Afrique et l'Asie), Paris 1960,No. 51.

٣٠ – ق . ك . کوردۆیێف ، فەرهەنگی کوردی – رووسی ، مۆسکۆ ١٩٦٠ ، وتارێکی رەخنەیی دەربارەی فەرهەنگی کوردی – رووسی (سەر وتاری رۆژنامە ناوچەییەکە ، بە زمانی ئازەربایجانی ، «لینین لە پێناوی ژیان دا» ١٩٦٠ حوزەیران) و ، جەلیلوف ، ئیزافەیێکی بەرهەمدار لە کوردناسیی سۆڤیێتی دا – «کۆمۆنیست» (رۆژنامە) ١٦ مایس ١٩٦٣ یەریڤان .

٣١ – ق . کوردۆیێف ، رێزمانی زمانی کوردی (بەکوردی) ، هەروەها ، رێزمانی زمانی کوردی ، یەریڤان ١٩٥٦ (بە کوردی) ، هەروەها ، رێزمانی زمانی کوردی ، یەریڤان ١٩٦٠ .

٣٢ – ق . ك . کوردۆیێف ، زمانی کوردی ، مۆسکۆ ١٩٦١ .

٣٣ – نی . نی . تسوکەرمان ، لە بارەی هەندێ تەصریف لەسەر دووەم دەستوور لە زمانی کوردیدا – «زمان و بیر» هەڵبژاردە ، لینینگراد ، جزوبەندی ١١ ، ١٩٤٨ ل ٣٦٤ – ٣٧٥ ، هەروەها ، لێکۆڵینەوەی دەستووری زمانی کوردی ، کۆمەڵەی «زمانە ئێرانێکان» جزوبەندی ٢ ، ١٩٥٠ ل ٧٨ – ١٤٢ ، هەروەها ، لێکۆڵینەوەی دەستووری زمانی کوردی ١٩٥٦ ل ٥ – ٥٦ ، (کارەکانی ئامۆژگای زمانناسیی سەر بە ئەکادیمیای زانستیی سۆڤیێت» مۆسکۆ ، جزبەندی ٦ .

٣٤ – نی . نی . تسوکەرمان ، لێکۆڵینەوە لە دەستووری زمانی کوردی ، چەشنەکانی کردار لە دیالێکتی کرمانجیدا ، مۆسکۆ ١٩٦٢ .

٣٥ – نی . نی . تسوکەرمان لە بارەی پەیدابوونی پشتاوپشتییەکەی ئیشارەتدان بە کاتی ئێستاو داهاتوو لە زمانی کوردیدا ، (رۆژهەلاتناسیی سۆڤیێت» (گۆڤار) مۆسکۆ ١٩٥٩ ، ژمارە ٢ ل ١٤٢ –

١٥٥ ، هەروەها ، لە بارەی صیغەکانی ڕستەوە کە مانای پاڵپشتدراو لە زمانی کوردیدا هەڵدەگرن – «کۆمەڵەی فەلەستینی» بلاوکراوەی ١٣ (٧٦) ١٩٦٥. ل ١٦٠ – ١٦٥ ، هەروەها لە بارەی (تعلیل) ی دەستووری بابەتکردنی کردارە نا قیاسیەکان لە زمانی کوردیدا – «ڕۆژهەلاتناسیی سۆڤیێتی» (گۆڤار) مۆسکۆ ١٩٦١ ژمارە ١ ل ١٤٧ – ١٤٩ هەروەها ، لە بارەی ڕوونکردنەوەی کرداری تێپەر لە زمانی کوردیدا (دیالێکتی کرمانجی ی) – «کۆمەڵەی فەلەستینی» بلاوکراوەی ٢ ، ١٩٦٤ ل ٣٤ – ٣٩ ، هەروەها ، شوێنی وشەی پێشخراو لە دروستکردنی بێژەی جیاواز دا (اللفظ المتباین) – «کۆمەڵەی فەلەستینی» بلاوکراوەی ٧ ، ١٩٦٢ ل ١٥٩ – ١٦١ و چەند کارێکی تریش .

٣٦ – چ . خ . باکایێف ، دیالێکتی کوردی تورکمانستان ، مۆسکۆ ١٩٦٢ ل ٣ – ٢٧٠ ، هەروەها زمانی کوردی ئازەربایجانی ، مۆسکۆ ١٩٦٥ ل ٥ – ٢٨٢ .

٣٧ – ئەحمەدی خانی ، مەم وزین (چیرۆکی شیعری) ، تێکستی ساغکراوە ، وەرگێڕانو پێشەکیو ئیندێکس بۆ نووسینی م . ب . ڕودێنکۆ ، مۆسکۆ ١٩٦٢ ، مەلا مەحموودی بایەزیدی «عاداتو ڕسووماتنامەی ئەکرادیە» وەرگێڕانو پێشەکیو تەعلیق نووسینی م . ب . ڕودێنکۆ ، مۆسکۆ ، وتارێکی ڕەخنەیی م . ئەشتشانۆڤیچ ، لە گۆڤار ، «ئەتنۆگرانیا» دا ١٩٦٤ ژمارە ٢ . فەقێ طەیران «شێخی سەنعان» تێکستی ساغکراوە ، وەرگێڕانو تەعلیقو پێشەکی نووسینی م . ب . ڕودینکۆ ، مۆسکۆ ١٩٦٢ ، حارسی بتلیسی ، لەیلو مەجنوون ، وەرگێڕانو پێشەکیو تەعلیق بۆ نووسینی م . ب ڕودێنکۆ ، مۆسکۆ ١٩٦٥ . هەر هی ئەو ، دەربارەی کێشەیێك لە ئەدەبی کوردیدا «لێکۆڵینەوەی مێژووی کولتووری گەلانی ڕۆژهەلات» ، هەڵبژاردەکان ، بۆ ڕێزلێنانی ی . ئا . ئۆربیلی ئەکادیمی ، مۆسکۆ – لێنینگراد ١٩٦٠ ، ل ٤٣٣ – ٤٤٠ ، هەروەها دەروانرێتە ، ڕاپۆرتو وتارە ڕەخنەییەکانی ڕۆژنامەی «ڕیا تازە ، ژمارەکانی : ١٠٤ (١٣٣٢) ، ٦٤ (١٧٠٨) ، ٨٦ (١٧٣٠) ، ١٨ (١٨٧٠) .

٣٨ – «زمانە ئێرانیکان» ، جزوبەندی ٢ ، ١٩٥٠ ل ٢٩ – ٦٠ .

٣٩ – ی . ی . تسوکەرمان ، سێ حیکایەتی کوردی – «لێکۆڵینەوە لە مێژووی کولتووری گەلانی ڕۆژهەلات» ل ٤٩٢ – ٥٠٣ .

٤٠ – «گۆرانیو حیکایەتە داستانەییە کوردیکان» مۆسکۆ ١٩٦٢ .

٤١ – «حیکایەتی کوردی» مۆسکۆ ١٩٥٩ .

٤٢ – «پەندی پێشینانو قسەی نەستەقی کوردی» هەڵبژاردەی «پەندی پێشینانو قسەی نەستەقی گەلانی ڕۆژهەلات» . مۆسکۆ ١٩٦١ ل ٣٣٠ – ٣٤٠ .

٤٣ – شەرەف خانی بتلیسی ، شەرەفنامە ، جزوبەندی ١ مۆسکۆ ١٩٦٧ .

٤٤ – ج . جەلیلۆف : بزوتنەوەی ئازادیی نەتەوەیی کورد لە ساڵی ١٨٨٠ دا ، مۆسکۆ ١٩٦٦ .

٤٥ – ق . کوردۆیێف ، بە هەڵەبردنی مێژووی کورد لە ئیستۆریوگرافیای بۆرژوای فارسیدا «تۆمارکراوە زانستیەکانی زانستگای لێنینگرادی میری» لێنینگراد ، بلاوکراوەی ٤ ، ١٩٥٤ . ژمارە ١٧٩ زنجیرەی زانستیی ڕۆژهەلاتناسی ، ل ١٢٠ – ١٣٧ .

٤٦ – دەروانرێتە «گەلانی ئاسیای نزیك» مۆسکۆ ١٩٥٧ ل ٢٤٢ – ٢٦٠ .

٤٧ – ع . مەمەد نزاروف ، کوردی تورکمانستان «پوختەی دکتوری نامە» مۆسکۆ ١٩٥٤ .

٤٨ – ق . ك . کوردۆیێف ، خ . ئابۆڤیان ، وەك پسپۆڕێك لە لێکۆڵینەوەی کوردیو ئەتنۆگرافیادا – «هەواڵەکانی ئەکادیمیای زانستیی لە ئەرمەنستانی سۆڤیێت» زنجیرەی زانستیی کۆمەلایەتی ، ١٩٥٥ ژمارە ٢١٠ ل ٨٩ – ٩٨ ، هەر هی ئەو ، خ . ئابۆڤیان ، وەك پسپۆڕێك لە لێکۆڵینەوەی کوردیدا و وەك لێکۆلەرەوەیێك – «لێکۆڵینەوە لە مێژووی ڕۆژهـەلاتـنـاسـیی ڕووسیدا» هەڵبژاردەکان ، مۆسکۆ ، بەشی دووەم ١٩٥٦ ل ٣٦٠ – ٣٨٠ ، ق . ك . کوردۆیێف ، کارەکانی پ . لێرخ ، لە بواری کوردناسیدا «لێکۆڵینەوە لە مێژووی ڕۆژهەلاتناسیی ڕووسیدا» بەشی چوارەم ١٩٥٩ ل ٣٩ – ٥١ . هەر هی ئەو ، ی . ئا . ئۆربیلی ، وەك پسپۆڕێك لە کوردناسیدا ، – «کارەکانی ی . ئا . ئۆربیلی ئەکادیمی لە کوردناسیدا .

٤٩ – ق . ك . کوردۆیێف «گەشە سەندنی کوردناسیی سۆڤیێتی ، «نوسراوە زانستیەکانی ئامۆژگای ڕۆژهەلاتناسیی سەر بە ئەکادیمیای زانستیی سۆڤیێت» مۆسکۆ – لێنینگراد ، جزوبەندی ٢٥ ، ١٩٦٠ ل ٥٧ – ٦٧ ، هەرهی ئەو ، سەرکەوتنی کوردناسیی سۆڤیێتی ، – «کومۆنیست» ڕۆژنامە) ، یەریڤان ٦ ی تشرینی یەکەم ١٩٥٩ ، ق . ك کوردۆیێف ، ڕەخنە لیگرتنی بیروباوەڕە

کۆمەلأیەتیەکان بەرامبەر زمانی کوردی ، لاوکراوەی ١٢ ، ١٩٥٥ ل ٤٣ – ٦١ .

لەم وتارەدا نووسەر رەخنە لە راو بۆچوونەکانی ن . ی . مارو ، ب . ف . میەرو ، و . ل . ڤیلچێڤسکی دەگرێت لەبارەی گەلی کورد ، کە رایان وایە ، ئەم گەلە لە چەند تیرەو هۆزێکی گەلانی جۆراو جۆری تر پێك‌هاتبن‌و بە زمان‌و دیالێکتی جۆراو جۆر دەدوێن‌و دەچنەوە سەر چەند کۆمەڵە زمانێکی جیا جیا ، ئەم جۆراو تەسەوراتە چەوت‌و چەوێلأنە لە دوانیدا لە کتێبی و . ل . ڤیلچێڤسکی‌دا «کورد – سەرەتایێك بۆچوونە ناو مێژووی نەژادی میللەتی کورد» ١٩٦١ ، رەنگی دایەوە .

٥٠ – ئەوانەی لە بەشەکەدا خوێندنیان . تەواوکردو ، وتووێژی نامەکانیان بەسەرکەوتوویی کرا ئەمانەن :

سەید عەزیزی شەمزینی «بزووتنەوەی ئازادی‌ی نەتەوەیە گەلی کورد ١٩٤٠ – ١٩٤٦» (١٩٥٩) ، جەلیلی جەلیلۆف ، بزووتنەوەی ئازادی‌ی نەتەوەیی کورد سالی ١٨٨٠ ، (١٩٦٤) ، مەمەد نزارۆف ، کوردی تورکمانستان ، ١٩٦٤ ، ئی ، ئا . سمیرنۆڤا ، دارشتنی فرمانی لێکدراو لە زمانی کوردی‌دا ، (سۆرانی) ١٩٦٣ ، ئۆردیخانی جەلیلۆف ، داستانی جوامێریانەی کوردی «خانی لەپ زێرین – دمدم» ١٩٦١ ، ك . ئەیوبی ، بەرهەمی شاعیری کورد ، هەژار (١٩٦٢) ، کاوس قەفتان ، راپەرینی بارزانی‌ی ، ١٩٠٠ – ١٩٤٥ ، لاپەرەیێکی پرشنگدار لە خەباتی ئازادی‌ی نەتەوەیی گەلی کورد لە کوردستانی عێراق‌دا ١٩٦٣ ، مارف خەزنەدار ، مێژووی ئەدەبی کوردی (١٨٩٠ – ١٩٦٠) (١٩٦٣) . ز . أ . یوسوپۆڤا ، پاشگروپێشگر لە زمانی کوردی‌دا (سۆرانی) ١٩٦٥ ، مەکسیمی خەمۆ ، دیالێکتی کوردی بادینان (عیراق) ١٩٦٥ .

٥١ – چەند راپۆرتێکی رەخنەیی نووسراو ، وتووێژشیان لەسەر کرا ، بە تایبەتی کتێبی . ن . ئا . خالفین ، خەبات (بەربەرەکانێ) لە رێی کوردستان‌دا ، م . س . لازارێڤ ، کوردستان‌و کێشەی کورد ، دکتۆری نامەی سەعید ئەحمەد بارزانی‌و ف . ئی . باکلان ، خەباتی گەلی کورد لە پێناوی مافە رەواکانی‌دا ، دکتوری نامەی ئەحمەد عوسمان ئەبو بەکر ، بزووتنەوەی نیشتمانی‌ی ئازادیخوازانەی گەلی کورد لە ١٩٠٠ تا ١٩٢٥ ، نامەی حەسەن کورد ئۆغلی ، بەرهەمی شاعیری هاوچەرخی کورد عەبدوللا گۆران ، دکتۆری نامەی ئیحسان فوئاد ، بەرهەمی شاعیری کورد حاجی قادری کۆیی‌و شوێن‌و پایەی لە ئەدەبی کوردی‌دا (سەدەی نۆزدەم) ، دانراوی یاریدەدەری پرۆفیسۆر لە زانستگای سەمەرقەند ، یو . یو . ئەڤالیانی ، لێکۆلینەوەیێك لە بواری کرداری لێکدراوو رستەی کردار لە زمانی کوردی‌دا وهی تریش . .

٥٢ – رەحیمی قازی ، لە بارەی بارو ئەرکی کوردناسی‌ی سۆڤێتی‌یەوە ، – هەواڵەکانی ئازەربایجانی سۆڤێتی» زنجیرەی زانستی‌ی کۆمەلأیەتی ، باکۆ ١٩٥٠ ژمارە ٢ ل ١٣١ – ١٤٢ .

Tomas Bois,Remarques Critiques sur la nomenclature grammaticie Kurde,-(Bibliotheca Orientalis, (Leiden), 1960,no 314,p.152-160

هەر هی ئەو

Etudes recentes de philologie kurd, 1960.No. 1/2,p. 10-14

هەر هی ئەو

Bulleten raisonne de philologie kurd,-Al-masriq LX 111, Begrout, 1964, p. 16-25.

هەمان سەرچاوە بە زمانی عەرەبی .

زانیاری ئەوتۆش هەیە کە زیاتر پەسەند دەکرێ‌و هەواڵی وردو تەواوی لە بارەی سەرکەوتن بەدەستهێنانی پسپۆرە لێنینگرادی‌یەکانەوە تێدایە لە کوردناسی‌ی‌دا ، لە وتارەکانی ئا . بینینگین‌دا .

(Kurds et Kurdologie en Union Sovietique) (cahers du monde Rosse et Sovietique (Paris), 1960 t. 111,p.513-530.

هەروەها لە وتاری :

Moh.Mokri, Kordologie et enseignemet de la langue Kurde en SSSR,-L'Ethnographie, Revue de la societe d'ethnographie de Paris, annee 1963, p.71-105.

لەوتاری ج . خ باکایێڤ‌یش‌دا ، مێژووی لێکۆلینەوەی زمانی کوردی لە رووسیاو یەکێتی سۆڤیێت‌دا – «لێکۆڵینەوە لە مێژووی باسی زمانە ئێرانیکان» مۆسکۆ ١٩٦٢ ل ١٠٠ – ١١٧

ئەم وتارە لە کتێبی «مێژووی رۆژهەلأتناسی‌ی عەرەبناسی‌و کوردناسی لە مۆزە خانەی ئاسیایی‌و ئامۆژگای رۆژهەلأتناسی‌ی لێنینگراددا» وە وەرگێرراوە کە دکتۆر مارف خەزنەدار لە زمانی رووسی‌یەوە وەری‌گێڕاوەتە سەرزمانی عەرەبی‌و تەعلیق‌و پێشەکیشی بۆ نووسیوە . . (٣٨٨) لاپەرەیەو لە چاپخانەی (المعارف) لە بەغدا لە چاپدراوە ، سالی ١٩٨٠ . . ئەم بەشەی کتێبە کە لە لاپەرە ٢٣٧ وەیە تا لاپەرە ٢٦٥ .

– تاريخ الاستشراق والدراسات العرب ١٢ ٧٩